

A SZOVJETUNIO TÖRTÉNETÉNEK PROBLÉMÁI ÉS AZOK MEGOLDÁSA A MAGYAR TÖRTÉNETTUDOMÁNYBAN

NIEDERHAUSER EMIL:

A marxista—leninista magyar történettudomány eredményeinek szám-bavételénél mindig szokásos legalább néhány mondattal utalni azokra az előzményekre, amelyek a polgári történetírás tevékenységéből származtak, és ilyenkor a legtöbb esetben azt kell megállapítani, hogy az előzmények vajmi csekélyek. Még sokkal inkább érvényes az erre a témára. A magyar polgári történetírás Oroszország története iránt nem érdeklődött, legfeljebb a magyar őstörténeti kutatások révén vette figyelembe területét. Az elszórt kísérletek a magyar történelem oroszországi forrásanyagának feltárására, mint Géresi Kálmán kutatásai, nem vezettek eredményre. Egyedül Hodinka Antal adta ki az orosz évkönyvek magyar vonatkozású helyeit, a maga korában nagy hozzáértéssel. A szovjet korszak még kevésbé jöhetett számításba témaként, ez a publicisták területe volt, telve ellenséges indulatokkal.

Ha a szomszédos népek története iránti érdeklődés egyéb esetekben azért éppen a két világháború közti korszakban, a nemzetiségi kérdés révén már hozott bizonyos termést, és ennek még a dualizmus korában is voltak előzményei, orosz és szovjet vonatkozásban még erről sem lehetett beszélni. A felszabadulás pillanatában a téma jószerivel érintetlen volt még.

A megindulásnak egy útja kézenfekvő és nyilvánvaló volt, jó néhány más szomszéd nép vonatkozásában is ebben az irányban indult meg a kutatás, vagy legalábbis az érdeklődés. A második világháború előtti és alatti nemzeti gyűlölködés, a nacionalizmus mélységes buktatói szinte kötelességévé tették a magyar történettudománynak, hogy éppen a szomszédok vonatkozásában a sok évszázados kapcsolatokat, és éppenséggel a haladó, a népek érdekeit kölcsönösen szolgáló kapcsolatokat állítsa előtérbe. Így került sor már 1947-ben egy rövidebb összefoglaló tanulmányokat közlő gyűjteményes munka kiadására.¹ Ennek cikkei többnyire még polgári demokratikus alapállásból vizsgálták a magyar nép és a szomszéd nép kapcsolatait, de éppen a magyar—orosz kapcsolatokat már marxisták írták. A kapcsolatok iránti érdeklődés később sem maradt el, újabb gyűjteményes kötet jelent meg,² amely most

¹ Magyarország és Kelet-Európa. A magyarság kapcsolatai a szomszéd népekkel. Szerk. Gál István. Bp. 1947, 276 l.

² Magyar—orosz történelmi kapcsolatok. Szerk. Kovács Endre. Bp. 1956, XV, 456 l.

már kizárólag az orosz és a magyar nép kapcsolatait világította meg a történelem különböző korszakaiban, még a kulturális fejlődésre is kitérve, és ezt követték újabb tanulmánygyűjtemények vagy egyes részkérdések áttekintése.³

A történeti kapcsolatok kutatása azonban hamarosan egyéb témákat is vetett fel. Hiszen a történeti kapcsolatok hatékonysága azon múlik, mennyire vannak meg ezeknek az előfeltételei, alapjai két vagy több nép belső fejlődésének hasonló, párhuzamos vonásaiban. Nem volt kétséges, hogy a magyar fejlődés párhuzamait éppen a szomszéd népek körében, pontosabban megfogalmazva Kelet-Európában kellett megtalálni. Ezért jelentek meg az 1950-es évek végétől kezdve a különböző kísérletek,⁴ amelyek a kelet-európai népek fejlődésének sajátosságait igyekeztek megvilágítani, esszészerűen áttekintést adva a fejlődés egészéről, akár úgy, hogy elsősorban a közös vonásokat emelték ki, akár úgy, hogy a különbségekre is felfigyeltek, és idővel a kelet-európai fejlődésen belül is több altípust próbáltak megkülönböztetni. Az biztos volt, hogy ezek az áttekintések Oroszország és a Szovjetunió történetét mindig belevonták vizsgálódásaik körébe, de ugyanakkor azt is éreztették, hogy egészében nem szorítható bele a kelet-európai fejlődés kereteibe, azt meghaladja.

A szovjet történettudomány eredményeivel való megismerkedés, a kutatási lehetőségek megteremtése és kibővítése azután arra vezetett, hogy kizárólag az orosz és a szovjet történeti fejlődés témájából vett munkák is napvilágot láttak. Ezek részben eredeti kutatásokon alapultak, részben tudományos-népszerű feldolgozások voltak, a történeti ismeretek terjesztése mellett mindenképpen a történeti tudat formálásában is nagy, pozitív szerepet játszottak.

Ezzel fel is vázoltuk azokat a műfajokat, amelyekben az orosz és a szovjet történelem tematikája Magyarországon feldolgozásra került. Hadd tegyük még hozzá azt, hogy az orosz történelem mellett éppen a soknemzetiségű Szovjetunió egyéb népeivel való megismerkedés révén a többi nép története iránti érdeklődés is jelentkezett, nagyjából hasonló műfajokban. Az egyik vonalon, a magyar őstörténet kutatásától továbbra sem függetlenül, a Szovjet-

³ Tanulmányok a magyar—orosz irodalmi kapcsolatok köréből. Szerk. Kemény G. Gábor I—III. köt. Bp. 1961, 595; 487; 487 l. L. még Székely András: Magyar utazók és földrajzi eredményeik a mai Szovjetunió területén hét évszázad alatt. Földrajzi Közlemények 1968. 16. évf. 1. sz. 86—99. l.

⁴ Niederhauser Emil: Zur Frage der osteuropäischen Entwicklung. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 1958. 4. tom. 3—4. fasc. 359—371. l.; Katus László: A kelet-európai országok feudalizmuskori fejlődésének sajátosságairól. *Történelmi Szemle* 1959. 2. évf. 3—4. sz. 467—482. l.; Perényi József: L'Est Européen dans une synthèse d'histoire universelle. *Nouvelles Études Historiques* II. Bp. 1965, 379—405. l.; Gunst Péter: Kelet-Európa gazdasági-társadalmi fejlődésének néhány kérdése. *Valóság* 1974. 17. évf. 3. sz. 16—31. l.; Niederhauser Emil: Közös táj — közös sors. *Történelem* 1973. 12. sz. 7—49. l.; Horváth Pál: A kelet- és közép-európai népek jogfejlődésének főbb irányai. Bp. 1968, 494 p.; uő.: L'importance du développement du droit des peuples de l'Europe centrale et de l'Europe orientale dans notre historiographie. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio iuridica*. Tom. 9. Bp. 1968, 115—131. l.

unióban élő finnugor népek kutatása bontakozott ki.⁵ Másrészt, és itt nem korábbi hagyományok nélkül, a történeti Magyarországon élt kárpát-ukránok története jelentős kutatások tárgyává lett, hiszen a forrásanyag tekintélyes része Magyarországon volt hozzáférhető. De a Szovjetunió egyéb népei iránt is mutatkozott érdeklődés, hogy csak az örményekre⁶ vagy a grúzokra utaljunk.

A felszabadulás utáni első lépéseket egyre több követte, az Oroszország és a Szovjetunió történetével, a kapcsolatokkal, a fejlődés közös és eltérő vonásaival a legkülönbözőbb korokban foglalkozó munkák száma egyre inkább megnőtt, különösen a XIX. század és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom korszaka vált hamarosan a legtöbbet kutatott és vizsgált időszakká. Nem lehet feladatunk az, hogy ezekről a kutatásokról, eredményeikről részletes beszámolót adjunk, a történeti irodalom mennyisége már önmagában is lehetetlenné teszi ezt. Pusztán arra vállalkozhatunk, hogy a legfontosabb témákról, a leglényegesebb eredményekről adjunk futó áttekintést.

A Szovjetunió területének őstörténetével kapcsolatban a kutatás a finnugor népek őstörténetének kérdéseit vizsgálta,⁷ kísérlet történt a természeti jelenségek, az állat- és növénynevek közös szókincse alapján az urali népek eredeti lakóhelyeinek a megállapítására; többen éppen a növényföldrajzi kritériumok fontosságát hangsúlyozták,⁸ Harmatta János a szibériai régészeti leletek fontosságára hívta fel újból a figyelmet,⁹ ugyancsak ő tisztázta az antik szerzőknél található egyik népnév azonosságát a Volga és a Káma vidékén élő ugorokkal,¹⁰ kitért az iráni és a finnugor törzsek közti érintkezés kérdésére a dél-oroszországi sztyeppén.¹¹ A szarmata törzsekre vonatkozó kutatásai során utalt arra, hogy a Rosz név is innen ered.¹² De foglalkoztak magyar kutatók Urartu fejlődésével,¹³ ill. kimutatták azt, hogy a szibériai sámánhit egyes elemei a mezopotámiai hitvilágban gyökereznek.¹⁴ Ugyancsak a Szovjetunió terü-

⁵ Hajdú Péter: Finnugor népek és nyelvek. Bp. 1962, 425 l., 16 t., 4 térk.

⁶ Schütz Ödön: Örményország fővárosai. Élet és Tudomány 1968. 23. évf. 19. sz. 886—891. l.

⁷ László Gyula: Őstörténetünk legkorábbi szakaszai. A finnugor őstörténet régészeti emlékei a szovjetföldön. Bp. 1961, 221 l.

⁸ N. Sebestyén Irén: Az urali népek régi lakóhelyeinek kérdéséhez. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 1951. 1. köt. 3—4. sz. 351—406. l.; Hajdú Péter: Über die alten Siedlungsräume der uralischen Sprachfamilie. Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae 1964. tom. 14. 1—2. fasc. 47—83. l.

⁹ Harmatta János: Régészet, nyelvtudomány és őstörténet. Archeológiai Értesítő 1967. 94. évf. 2. sz. 215—216. l.

¹⁰ Harmatta János: Un peuple finno-ougrien dans la tradition littéraire de l'antiquité. Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae 1954. 2. tom. 3—4. fasc. 291—303. l.

¹¹ Harmatta János: Studies in the language of the Iranian tribes in South Russia. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae 1950—1951. 1. tom. 2—3. fasc. 261—314. l.; L. még Hajdú Péter: Die ältesten Berührungen zwischen den Samojeden und den jenesischen Völkern. Acta Orientalia 1953. 3. tom. 1—2. fasc. 73—101. l.

¹² Harmatta John: The Western Sarmatians in South Russia from the Third to the First Century B. C. Etudes Slaves et Roumaines 1949. 2. évf. 13—45. l.

¹³ Lengyel Irina: A vas elterjedése Transzkaukáziában. Archeológiai Értesítő 1956. 83. köt. 1. sz. 3—17. l.

¹⁴ Makkay János: Some ancient sources to the shamanism. Alba Regia 6—7. köt. 1965—1966. 27—42. l.

letének őskori problémáit érintette Molnár Erik magyar őstörténeti kutatásai során, amikor a finnugor népek őshazáját a korábbi általános véleménnyel szemben az Uraltól keletre kereste.¹⁵

A korai középkor kutatásában újra csak a dél-oroszországi sztyepp nomádjainak a története állt az érdeklődés központjában. Czeglédy Károly különösen az orosz történelemben is számottevő szerepet játszó kazár birodalom történetét vizsgálta,¹⁶ a legkülönbözőbb nyelveken írt források gondos egybevetésével rekonstruálva a birodalom eseménytörténetének egyes szakaszait, többek között a kaukázusi hadjáratok kérdését. Minthogy a magyar törzsek is hosszú ideig a kazár birodalom fennhatósága alatt álltak, a magyar őstörténeti kutatás ennek a korszaknak a vonatkozásában is hozott eredményeket, elsősorban a szovjet és a régebbi orosz régészeti kutatásokat értékesítette a magyar törzsek vándorlásának és gazdasági-társadalmi fejlődésének a rekonstrukciójában,¹⁷ Bartha Antal¹⁸ a régészeti eredményeket komplex módon egyéb tudományok megállapításaival ötvözve mutatta ki, hogy a sztyepp-vidéken a magyar törzsek a szomszédjaikkal való érintkezés során a földművelés, sőt a fém megművelésének számos fontos elemét elsajátították. Perényi József a magyar és a keleti szláv törzsek érintkezésének a kérdéseit vetette fel.¹⁹ A VIII–IX. századtól kezdve a magyar kutatók éppen a magyar őstörténet és a honfoglalás korának vizsgálata során foglalkoztak a magyarok és általában a szlávok, többek között éppen a keleti szlávok kapcsolataival, Kniezsa István bizonyította be néhány magyar szó keleti szláv eredetét.²⁰ Bartha Antal kutatásai a magyar őstörténetből indultak ki, a magyar fejlődés szoros kap-

¹⁵ Molnár Erik: A magyar nép őstörténete. Bp. 1953, 113 l. 2. átd. és bőv. kiad. Bp. 1954, 175 l.; 3 térk. uő.: Problemü étnogeneza i drevnej isztorii vengerszkogo naroda. Bp. 1955, 137 l. (Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 13.); uő.: Einige Fragen zur ungarischen Urgeschichtsforschung. Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 1955. 4. tom. 1–3. fasc. 45–71. l. A vitára l. Hajdú Péter: A magyarság kialakulásának előzményei. Bp. 1953, 92 l., 1 térk. (Nyelvtudományi értekezések); uő.: K étnogenezu vengerszkogo naroda. Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae 1953. 2. tom. 3–4. fasc. 247–316. l.; Czeglédy Károly–Hajdú Péter stb. (szerk.): A magyar őstörténet kérdései. A Magyar Nyelvtudományi Társaság vitaülése. 1953. december 1. Bp. 1955, 93 l.

¹⁶ Czeglédy Károly: IV–IX. századi népmozgalmak a steppén. Bp. 1954, 45 l. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 84.); uő.: A korai kazár történelem forrásainak kritikájához. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 1959. 15. köt. 1–2. sz. 107–128. l.; uő.: Bemerkungen zur Geschichte der Chazaren. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae 1961. 13. tom. 3. fasc. 239–251. l.; uő.: Khazar raids in Transcaucasia in 762–764 A. D. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae 1960. 11. tom. 1–3. fasc. 75–88. l.; uő.: Šarkel. Magyar Nyelv 1952. 48. évf. 1–4. sz. 79–86. l.

¹⁷ Fehér Géza: Zur Geschichte der Steppenvölker von Südrussland im 9–10. Jahrhundert. Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae 1959. 5. tom. 3–4. fasc. 257–326. l.; Bartha Antal–Erdélyi István: Népvándorlás kori régészetünk módszertani és elméleti kérdéseihhez. Archeológiai Értesítő 1961. 88. köt. 1. sz. 68–76. l.

¹⁸ Bartha Antal: A IX–X. századi magyar társadalom. Bp. 1968, 193 l.

¹⁹ Perényi József: Vzaimootnosenija mezsdu vengrami i vosztoenoszlavjanszkimi ple-nami. Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae 1956. 2. tom. 1–4. fasc. 1–29. l.

²⁰ Kniezsa István: A magyar nyelv szláv jövevényszavai. I/1–2. köt. Bp. 1955, 1043 l.

csolatát mutatták ki Kelet-Európa kora középkori fejlődésével,²¹ de továbbmenve, a keleti szláv és a sztyeppei nomád társadalmak kapcsolatait és fejlődésüket összehasonlító módon vizsgálva, utalt a kazár és a mongol-tatár befolyás történeti szerepére az orosz fejlődésben, és kimutatta,²² hogy a korai Oroszország és a félnomád kazár kaganátus egyaránt a feudális viszonyok kibontakozása irányába fejlődött. Orosz és kazár összehasonlítását a Nyugat-Európa szélén kialakuló barbár társadalmak vizsgálatára is kibővítette, és itt is jelentős párhuzamos vonásokat mutatott ki²³ az antik előzmények hiánya és a barbár rabszolgaság tekintetében. Dienes István²⁴ ismét főképp régészeti anyag alapján figyelmeztetett a IX–X. századi kelet-európai történelem közös vonásaira, az öltözet és az ékszerek hasonlóságára, amelyek a kereskedelem és a fejedelmek szolgálatába álló kísérek (druzsínák) révén terjedtek el. Makkai László széles összehasonlító vizsgálat során²⁵ a korai kelet-európai agrárfejlődés néhány lényeges vonását mutatta ki, a fejedelmi kíséret szerepét a szabadok jobbágysorba süllyesztésében, a nyugat-európaiktól eltérő fejlődést, amely a nagybirtokon a rabszolgák alkalmazására vezet. Bartha Antal kifejezetten orosz történeti témát is vizsgált,²⁶ kimutatta, hogy Bölcs Jaroszláv és Vlagyimir Monomah egyesítő törekvései a családon belüli felosztás pogány elvén buktak meg. Többen foglalkoztak az orosz évkönyvek magyar vonatkozású adataival,²⁷ felvetve azt a lehetőséget, hogy ezeket a magyar gesta-írók is felhasználhatták. A besenyők történetéhez grúz írott források is kerültek felhasználásra,²⁸ egy másik tanulmány az örmények betelepedésének útvonalát mutatta ki az Árpád-kori Magyarországon.²⁹ Perényi József³⁰ a XIII. század-

²¹ Bartha Antal: Vosztocsnaja Evropa i rannee srednevekov'e Vengrii do szederinü XI veka. Nouvelles Études Historiques I. Bp. 1965, 11–25. l.

²² Bartha Antal: A kelet-európai és a belső-ázsiai feudalizmus történeti kapcsolatai. Századok 1963. 97. évf. 2. sz. 261–292, 3. sz. 503–527. l.; uő. Kijev és Itil. Történelmi Szemle 1964. 7. évf. 2. sz. 223–254. l.

²³ Bartha Antal: Barbarian and early feudal societies on the fringes of Europe. Études Historiques I. Bp. 1970, 203–216. l.

²⁴ Dienes István: Einige gemeinsame Züge der frühfeudalen Kulturen Osteuropas. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 1965. 17. tom. 1–4. fasc. 23–28. l.

²⁵ Makkai László: Les caractères originaux de l'histoire économique et sociale de l'Europe orientale pendant le Moyen Âge. Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 1970. 16. tom. 3–4. fasc. 261–287. l.

²⁶ Bartha Antal: Az etnikai-állami egység gondolata a „Poveszty Vremennih Let”-ben. Történelmi Szemle 1970. 13. évf. 1. sz. 1–20. l.; uő.: The idea of ethnic-state unity in the Poveszty Vremennih let. Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae 1968. 14. tom. 1–4. fasc. 44–58. l.

²⁷ Perényi József: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Tanulmányok a magyar–orosz irodalmi kapcsolatok köréből I. Bp. 1961, 28–54. l.; Iglói Endre: Az orosz őskronika (Poveszty Vremennih let) magyar vonatkozású helyeiről. Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae 5. 1958. 47–80. l.

²⁸ Istvánovits Márton: Adatok a besenyők történetéhez grúz krónikák alapján. Ethnographia 1963. 74. évf. 1. sz. 106–108. l.; uő.: Georgian data bearing on the history of the Petchenegs. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae 1963. 16. tom. 3. fasc. 319–323. l.

²⁹ Schütz Ödön: Néhány örmény eredetű betegségnévünkről. (Az Árpád-kori magyarországi örmények történetéhez.) Magyar Nyelv 1958. 54. évf. 3–4. sz. 450–460. l.

³⁰ Perényi József: Magna Hungaria kérdéséhez. Magyar Nyelv 1959. 55. évf. 3. sz. 385–391, 4. sz. 488–499. l.

ban szereplő Magna Hungariát nem Baskíriára lokalizálta, hanem a Volga jobb partjára. Két tanulmány is foglalkozott a tatárjárás kérdésével,³¹ utalva arra, hogy az 1241-es magyarországi betörés az első szakasza volt a későbbi, tartós hódítás kísérletének, ez azonban az orosz nép ellenállása miatt már nem valósulhatott meg.

Ha a korábbi korszakok vizsgálatában a magyar történeti érdeklődés állt az előtérben, ez ösztönözte a kutatás kiterjesztését a Szovjetunió területének korai történeti szakaszaira, a későbbi korszakok vonatkozásában már egyre nagyobb szerepe jutott a kifejezetten orosz témák iránti érdeklődésnek, ill. az összehasonlításnak. Pach Zsigmond Pál tanulmányaiban azt mutatta ki, hogy a XVII. században a Nyugat- és Kelet-Európa közti kereskedelem erősen kibővült.³² Elekes Lajos könyvében³³ a központ osítás problémáját szélesebb összehasonlításban vizsgálva azt fejtette ki, hogy Oroszországban a város nem volt a központi hatalom szövetségese, ezért a központosítás itt nagy visszaesésekkel ment végbe, de a XVII. század végére eljutott az abszolutizmus-hoz. Egy numizmatikai tanulmány³⁴ a XV. századi magyar pénzverés hatását mutatta ki III. Iván aranypénzeinek a kibocsátására. Több tanulmány hozott adalékokat Grúzia XVI. századi történetéhez,³⁵ grúz szovjet kutatók eredményeit is hasznosítva.

Az oroszországi forradalmi mozgalmak fejlődését népszerű formában összefoglaló könyv³⁶ a XVII. századi nagy parasztháborúktól kezdve vizsgálta

³¹ *Lederer Emma*: A tatárjárás Magyarországon és nemzetközi összefüggései. Századok 1952. 86. évf. 2. sz. 327–363. l.; uő.: Tatarszkoe nasesztvie na Vengriju v szvjazi sz mezsdu-narodnūmi szobütijami épohi. Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 1953. 2. tom. 1–2. fasc. 1–45. l.; *Schütz Ödön*: A mongol hódítás néhány problémájához. Századok 1959. 93. évf. 2–4. sz. 209–232. l.

³² *Pach Zsigmond Pál*: A nemzetközi kereskedelmi útvonalak XV–XVII. századi áthelyeződésének kérdéséhez. Századok 1968. 102. évf. 5–6. sz. 863–896. l.; uő.: The shifting of international trade routes in the 15th–17th centuries. Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 1968. 14. tom. 3–4. no. 287–321. l.; uő.: The role of East-Central Europe in international trade (16th and 17th centuries). Études Historiques I. Bp. 1970, 217–264. l.; uő.: Diminishing share of East-Central Europe in the 17th century international trade. Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 1971. 16. tom. 3–4. no. 289–306. l.; uő.: Közép-Kelet-Európa és a nemzetközi kereskedelem a XVI–XVII. században. A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei 1971. 19. köt. 2–3. sz. 249–271. l.

³³ *Elekes Lajos*: Rendiség és központosítás a feudális államokban. Problémák a kérdés kelet-európai vonatkozásainak kutatásában, különös tekintettel a XV. századi Magyarország viszonyaira. Bp. 1962, 123 l.

³⁴ *Silye Kálmán*: A magyar pénzverés hatása Oroszországban I. Mátyás korában. Az Érem 1966. 22. évf. 37–38. sz. 379–380. l.

³⁵ *Fekete Lajos*: Adalékok a grúzok XVI. századi történetéhez. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 1951. 1. köt. 3–4. sz. 307–318. l.; uő.: Zur Geschichte der Grusiner des XVI. Jahrhunderts. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae 1951. 1. tom. 1. fasc. 93–133. l.; uő.: Arbeiten der grusinischen Orientalistik auf dem Gebiete der türkischen und persischen Paläographie und die Frage der Formel süzmüz. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae 1957. 7. tom. 1. fasc. 1–20. l.; *Tardy Lajos*: Verancsics Antal sztambuli követjelentései Grúziáról (1553–1557, 1567–1568). Századok 1973. 107. évf. 1. sz. 91–105. l.

³⁶ *Fedor János*: A forradalom útja Oroszországban. Bp. 1957, 267 l.

témáját, egy másik tanulmány³⁷ a zemszkij szoborok anyagára alapozva utalt a rendiség meglétére Oroszországban. Több tanulmány³⁸ vizsgálta a kárpát-ukránok fejlődését a XVII. században, az egyházi unió kiterjesztését a kárpát-aljai területre. Egy másik népszerű összefoglalás³⁹ pedig a XVII. századtól vizsgálta az Oroszországba került magyarok, utazók, tudósok, közeleti férfiak ottani tevékenységét.

Az újabb korokhoz közeledve egyre inkább növekszik a kutatások száma, a témák sokfélesége. Perényi József, II. Rákóczi Ferenc és I. Péter kapcsolatainak búvárlója, részletesen ismertette a fejedelem terveit az északi háború befejezésére,⁴⁰ az oroszok és a svédek közti béke megteremtésére. Egy tanulmány I. Péter és II. Katalin uralmát vetette egybe a felvilágosult abszolutizmus szempontjából,⁴¹ egy másik II. Katalin külpolitikájához szolgáltatott adalékokat török vonatkozásban.⁴² Több tanulmány értékelte M. V. Lomonoszov európai jelentőségét,⁴³ mások magyar vonatkozásait, Retorikájának kéziratos példánya ugyanis Magyarországon került elő,⁴⁴ Pray György pedig magyar őstörténeti munkájában használta fel Lomonoszov történeti tárgyú műveit.⁴⁵ A XVIII. századi orosz–magyar kapcsolatok egyéb kérdései is előkerültek, így az, hogy már I. Péter hozott létre az orosz hadseregben huszáralakulatokat,⁴⁶ de különösen a század derekán alakultak ezek nagyobb számban, Magyarországról Oroszországba áttelepedett szerbekből. Itt a kutatás már bővült a magyarországi nemzetiségek és Oroszország kapcsolatainak irányában, egy tanulmány kimutatta az orosz és ukrán egyházi könyvek elter-

³⁷ Varga Ilona: A zemszkij szoborok és az orosz rendiség kérdése. Századok 1970. 104. évf. 3. sz. 643–654. l.

³⁸ Perényi József: A kárpátaljai ukránok egyházi uniójának kezdete a XVII. század közepén. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 1958. 12. köt. 1–4. sz. 179–202. l.; Perényi József–Baleczky Emil: Ukrainszkaja gramota Szofii Batori 1674 g. Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae 1959. 5. tom. 1–2. fasc. 75–104. l.

³⁹ Agárdi Ferenc: Magyarok a cári Oroszországban. Bp. 1955, 78 l.

⁴⁰ Perényi József: Projets de pacification européenne de F. Rákóczi en 1708–1709. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica 6. 1964. 123–145. l.

⁴¹ Niederhauser Emil: Az orosz felvilágosodott abszolutizmus kérdéséhez. Annales Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae. Series historica 3. 1964. 73–82. l. L. még uő.: I. Péter. Bp. 1967, 171 l., 1 t. (Életek és korok 5.)

⁴² Fekete Lajos: Podarki szultana Abdul-Hamida I imperatrice Ekaterine II. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae 1952. 2. tom. 1. fasc. 1–18. l.

⁴³ M. Zemplén Jolán: „A mozgásnak öröktől kell léteznie...” Emlékezés Lomonoszovra. Világosság 1965. 6. évf. 5. sz. 283–289. l.; uő.: Mihail Vasziljevics Lomonoszov, a fizikus (1711–1765). Fizikai Szemle 1965. 15. évf. 9. sz. 257–263. l.; uő.: A modern fizikai kémia úttörője: Mihail Lomonoszov. Élet és Tudomány 1961. 16. évf. 6. sz. 163–166. l.

⁴⁴ Danczi József: O szpiszke „Ritoriki” M. V. Lomonoszova, najdenno v Vengrii. Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae 1962. 8. tom. 1–2. fasc. 141–147. l.

⁴⁵ Lengyel Béla–Tóth András: Lomonoszov kak isztocsnik truda Praj D'erd' po rannej isztorii. Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei 1. 1963. 171–174. l.

⁴⁶ Honfi József: A huszárság kialakulása a XVIII. századi orosz hadseregben. Hadtörténelmi Közlemények 1968. 15. évf. 1. sz. 95–129. l.; uő.: Obrazovanie guszarsztva v ruszskoj armii XVIII. veka. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica 7. 1965. 79–107. l.

jedését a dél-magyarországi szerbek körében,⁴⁷ egy másik viszont a magyarországi származású F. I. Jankovics szerepét az orosz iskolarendszer reformjában.⁴⁸ Ugyancsak folyt kutatás az erdélyi románok ukrán-orosz kapcsolatairól a XVIII. század derekán.⁴⁹ A Magyarországról Oroszországba menő szlovák vándorkereskedők révén honosodott meg a vengerec szó vándorkereskedő értelmében az orosz nyelvben.⁵⁰ Tardy Lajos a Tokajban egy nagy szőlő-uradalmat bérelő Orosz Borvásárló Bizottság történetének feldolgozásával⁵¹ a század gazdasági fejlődéséhez hozott figyelemreméltó adalékokat. Egy tanulmány az urali népek iránti érdeklődés meglétét mutatta meg a század derekán.⁵² És meg kell említeni a MTA Irodalomtudományi Intézete által 1970-ben és 1972-ben Mátrafüreden megtartott két nemzetközi szimpóziumot,⁵³ amelyek — többek között szovjet kutatók részvételével — a szorosabban vett irodalomtörténeti kérdéseken túl a felvilágosodás, a felvilágosult abszolutizmus általánosabb kérdéseit is összehasonlító módon vetették fel, utalva az orosz felvilágosodás jelentőségére.

Különösen nagy érdeklődés mutatkozott meg a XIX. századi oroszországi fejlődés kérdései iránt. Itt első helyen Arató Endre nagy szintézisét kell említenünk,⁵⁴ amely a gazdasági-társadalmi és a politikai-kulturális fejlődés egyes kérdéseit összehasonlító módon mutatta be, a nemzeti mozgalmak, a burzsoá nemzet kialakulásával, mint központi problematikával, mindig be-

⁴⁷ Mokuter Iván: Az orosz könyv a magyarországi szerbeknél a XVIII. században. A Pécsi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei II. 1967. 3. Series linguistico-philologica 71—80. 1.

⁴⁸ Sey István: F. I. Jankovics és az orosz iskolarendszer XVIII. századi újjászervezése. Pedagógiai Szemle 1970. 2. sz. 143—151. 1.

⁴⁹ Nagy Béla: Dimitrie Eustatievici à l'académie de Kijev. „In Alma Orthodoxa Academia Mohilo-Zaborowsciana.” Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio philologica 7. 1967. 57—67. 1.

⁵⁰ Gunda Béla: Ethnographische Beziehungen des russischen Wortes „Vengerec” (Wanderer, hausierender Händler). Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae 1953. 3. tom. 1—4. fasc. 421—435. 1.

⁵¹ Tardy Lajos: A tokaji Orosz Borvásárló Bizottság története (1733—1798). Fejezetek a magyar—orosz gazdasági kapcsolatok történetéből. Sárospatak 1963, 175 l. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetek 23—25.)

⁵² Domokos Pál Péter: Torkos József és az „oroszországi magyarok”. Nyelvtudományi Közlemények 1968. 70. évf. 2. sz. 387—391. 1.

⁵³ Mátrafüred 3—5 November 1970. Les lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale. Colloque. Réd. Eduard Bene. Bp. 1971, 125. l.; Benda Kálmán: A kelet-közép-európai felvilágosodás kérdései. (A 2. mátrafüredi Szimpózium.) A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei 1973. 22. köt. 1—2. sz. 113—122. 1.

⁵⁴ Arató Endre: Kelet-Európa története a XIX. század első felében. Bp. 1971, 597 l.; uő.: Die verschiedenen Formen der nationalen Unterdrückung in Osteuropa und die Madjarisierung in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Studien zur Geschichte der Österreichisch—Ungarischen Monarchie. Bp. 1961, 423—446. l.; uő.: A külpolitika hatása a balkáni népek nemzeti felszabadító mozgalmára a XIX. században. Századok 1967. 101. évf. 3—4. sz. 505—545. l.; uő.: Die slowakische Schriftsprache und die slawischen Völker in den vierziger Jahren des XIX. Jahrhunderts. Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae 1968. 14. tom. 1—4. fasc. 3—44. l.; uő.: Die Bauernbewegungen und der Nationalismus in Ungarn im Frühling und Sommer 1848. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica 9. 1967. 61—103. l., 11. 1970. 45—86. 1.

vonva az orosz fejlődést, de az egyéb oroszországi nemzetiségek fejlődését is, beleértve a kaukázusontúli népeket is, Oroszország nemzetközi szerepét pedig külön fejezetben vizsgálta. Egy tanulmány⁵⁵ a polgári átalakulás kelet-európai sajátosságait próbálta összefoglalni. A kelet-európai jobbágyfelszabadítással foglalkozó könyv⁵⁶ bemutatta a balti tartományok korai reformjait és az 1861-es reform előzményeit és jelentőségét. Egy népszerű összefoglalás a XIX. századi orosz kultúra fejlődéséről adott áttekintést,⁵⁷ egy kisebb tanulmány a század első felében Oroszországról a francia közvéleményben kialakult képet összegezte,⁵⁸ de jelent meg tanulmány Szperanszkijról is.⁵⁹ A 150 éves jubileum kapcsán több tanulmány vizsgálta az 1812-es Honvédő Háború történetét,⁶⁰ elsősorban a hadművészet fejlődésében játszott szerepét, és azt is kimutatta, hogy Napóleon legyőzésében az orosz reguláris hadsereg és a népi ellenállás volt a döntő. Egy tanulmány Lobacsevszkijnek a nem-euklidészi geometria megteremtésében játszott szerepét Bolyai és Gauss tevékenységével vetette össze.⁶¹ Több tanulmány vizsgálta a szlavofilek tevékenységének különböző aspektusait.⁶² Még nagyobb érdeklődés mutatkozott a század első felének orosz forradalmárai iránt, egy munkáikból készült kisebb válogatás⁶³ mellett külön tanulmány foglalkozott a dekabrista mozgalom ábrázolásával a szépirodalomban,⁶⁴ belevonva N. A. Nyekraszov, Chamisso és Vigny mellett Jókai Mórt. Herzennel, Csernisevszkijjel és a többi orosz forradalmi demokratával számos

⁵⁵ *Niederhauser Emil*: The problem of bourgeois transformation in Eastern and South-Eastern Europe. *Nouvelles Études Historiques* I. Bp. 1965, 565–580. l.; uő.: *Problèmes de la conscience historique dans les mouvements de renaissance nationale en Europe Orientale. Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 1972. 19. tom. 1–2. no. 39–73. l.

⁵⁶ *Niederhauser Emil*: A jobbágyfelszabadítás Kelet-Európában. Bp. 1962, 353 p.

⁵⁷ *Niederhauser Emil–Sargina Ludmilla*: Az orosz kultúra a XIX. században. Bp. 1970, 402 l., 24 t.

⁵⁸ *Niederhauser Emil*: La Russie dans l'opinion publique française 1815–1848. *Slavica. Annales Instituti Philologiae Slavicae Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae* 10. 1970. 187–208. l.

⁵⁹ *Dolmányos István*: Szperanszkij, az orosz reformer. 1772–1839. *Élet és Tudomány* 1969. 24. évf. 3. sz. 107–110. l.

⁶⁰ *Perjés Géza*: Az élelemellátás kérdése Napóleon oroszországi hadjárataiban. *Századok* 1963. 97. évf. 3. sz. 528–566. l.; uő.: A statisztika és a haditudomány kapcsolata a XIX. század elején. *Statisztikai Szemle* 1965. 43. évf. 12. sz. 1247–1260. l.; *Gottreich László*: Az orosz nép 1812. évi honvédő háborújáról. *Hadtörténelmi Közlemények* 1963. 10. évf. 1. sz. 188–215. l.; *Dolmányos István*: A Háború és béke történelmi háttere. *Élet és Tudomány* 1967. 22. évf. 41. sz. 1923–1927. l.

⁶¹ *Tóth Imre*: Mikor és ki alkotta meg a nem-euklidészi geometriát? Gauss, Bolyai, Lobacsevszkij. *Élet és Tudomány* 1966. 21. évf. 23. sz. 1083–1086. l.

⁶² *Niederhauser Emil*: A szlavofilek történetiszemléletéhez. *Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae. Series historica* 5. 1966. 27–42. l.; uő.: A szlavofilek és az oroszországi jobbágyfelszabadítás. *Agrártörténeti Szemle* 1966. 8. évf. 4. sz. 432–448. l.; uő.: Les slavophiles et les autres peuples slaves. *Slavica. Annales Instituti Philologiae Slavicae Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae* 7. 1967. 137–148. l.

⁶³ *Dolmányos István*: Orosz forradalmárok a XIX. században. Bp. 1970, 221. l., 6 t. (Európai antológia. A XIX. századi Oroszország.)

⁶⁴ *Zöldhelyi Zsuzsa*: Iz isztorii izobrazsenija dekabrisztov v hudozsesztvennoj literature. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 1966. 12. tom. 1–4. fasc. 453–464. l.

tanulmány és könyv foglalkozott, részben magyar kapcsolataikra is kitéve.⁶⁵

Ez vezet át az orosz tematikától az orosz–magyar kapcsolatok kérdéséhez, ennek kutatása ugyancsak bő termést hozott. Egy részletes tanulmány⁶⁶ adalékokat közölt arra vonatkozólag, hogy ismerkedett meg a magyar közönség a XVIII–XIX. század fordulóján az orosz tudomány és irodalom eredményeivel. Több munka vizsgálta,⁶⁷ milyen kapcsolatok alakultak ki, amikor 1799-ben Szuworov vezetése alatt orosz csapatok vonultak át Magyarországon, Budán pedig abban az évben latin nyelvű Szuworov-életrajzot adtak ki. Tardy Lajos részletesen mutatta be a magyarországi származású, itt a jakobinus-mozgalommal is kapcsolatba kerülő Balugyánszky Mihály életrajzát és államférfiúi tevékenységét Szperanszkij oldalán.⁶⁸ Más munkáiban elsősorban az éppen ebben a korszakban, Balugyánszky meghívására Oroszországba áttelepedett magyar orvosok tevékenységét tárta fel.⁶⁹ A századforduló körüli egyéb személyi kapcsolatok is felmérésre kerültek,⁷⁰ többek között a korai magyar történetírásban nem jelentéktelen szerepet játszó Fessler Ignác Aurél oroszországi pedagógiai tevékenysége,⁷¹ akinek filozófiai nézetei miatt kellett 1810-ben megválnia a pétervári akadémia tanári állásától. A Magyarországon járt orosz utazók élményei⁷² eddig nem ismert tükröt mutattak a század első negyedének magyarországi viszonyairól. Igen érdekes adalékokat gyűjtött össze Dolmányos István⁷³ arra vonatkozólag, milyen rokonszenvvvel figyelte a korabeli magyar közvélemény a dekabristák vállalkozását. Az Orosz-

⁶⁵ *Dolmányos István*: Hercen. Bp. 1970, 269 l., 1 t. 1 t. (Életek és korok.) L. még *Niederhauser Emil*: Hercen és Magyarország. Magyar Történelem Kongresszus, 1953. június 6–13. Bp. 1954, 341–348. l.; *úő.*: Hercen i Vengrija. Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 1954. 2. tom. 3. fasc. 251–264. l.; *Szántó Zsuzsanna*: Csernisevskij. Bp. 1948, 68 l.; *Dénes Magda*: Belinszkij születésének 150. évfordulójára. Pedagógiai Szemle 1961. 11. évf. 9. sz. 822–828. l.; *Pataki Ferenc*: Az orosz forradalmi demokraták pedagógiája. Bp. 1962, 96 l., 4 t. (Egyetemes neveléstörténet 36.)

⁶⁶ *Bor Kálmán*: Orosz tudományos és irodalmi vonatkozások a magyar nyelvű hírlap-irodalomban (1780–1824.) Tanulmányok a magyar–orosz irodalmi kapcsolatok köréből 1. 86–120. l.

⁶⁷ *Vajda Pál*: Szuworov csapatai Magyarországon. — Armija Szuworova v Vengrii. 1799. Bp. 1950, 23 l.; *Darvas István*: Szuworov hadai Magyarországon 1799-ben. Századok 1949. 83. évf. 1–4. sz. 282–291. l.

⁶⁸ *Tardy Lajos*: Balugyánszky Mihály. Bp. 1954, 256 l., 9 t.

⁶⁹ *Schultheisz Emil–Tardy Lajos*: Fejezetek az orosz–magyar orvosi kapcsolatok múltjából. Bp. 1960, 199 l.; *Tardy Lajos*: Dr. Orlay János (1770–1829). Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei 1959. 13. sz. 89–159. l.

⁷⁰ *Csekey István*: Hannulik János oroszországi kapcsolatai. Filológiai Közlöny 1956. 2. évf. 4. sz. 460–469. l.; *Vincze László*: Tessedik Sámuel oroszországi kapcsolatai. Köznevelés 1964. 20. évf. 8. sz. 304. l.; *Tardy Lajos*: Emánuel György magyar testőr, a lipcei csata orosz hőse. Hadtörténelmi Közlemények 1964. 11. évf. 2. sz. 270–275. l.

⁷¹ *Fenyő István*: Fessler Oroszországban. Irodalomtörténeti Közlemények 1963. 67. évf. 6. sz. 720–722. l.

⁷² *Tardy Lajos*: Magyarországi útiélmények és magyar irodalmi vonatkozások a XIX. század első negyedében megjelent orosz kiadványokban. Tanulmányok a magyar–orosz irodalmi kapcsolatok köréből. 1. Bp. 1961, 121–146. l.

⁷³ *Dolmányos István*: A dekabrista felkelés magyarországi emlékei. Századok 1955. 89. évf. 3. sz. 425–450. l.

országban járt magyar utazók élményei⁷⁴ azt bizonyítják, hogy a fejlődés hasonló szakaszában levő oroszországi viszonyok milyen élénk érdeklődést keltettek a reformkori Magyarországon. Arató Endre a magyarországi szlávok és az oroszok kapcsolatának feltárásával⁷⁵ a XVIII. századi vonatkozásában már érintett kutatási területet bővített tovább. A korszaknak — megint csak a magyar őstörténettel összefüggő — tudományos kapcsolatait is vizsgálták.⁷⁶ Andics Erzsébet a bécsi és a szentpétervári udvar forradalomellenes, konzervatív kapcsolatait, az 1849-es cári intervenció előzményeit és a magyar arisztokráciának az intervencióban játszott szerepét tárta fel⁷⁷ roppant széles körű adatgyűjtés alapján, gazdagon dokumentálva. A cári intervencióra vonatkozólag újabb dokumentumokat is publikáltak,⁷⁸ Perényi József az európai hatalmak állásfoglalását mutatta be,⁷⁹ Pach Zsigmond Pál pedig Görgey kapitulációjának orosz vonatkozásait derítette fel orosz levéltári anyag alapján.⁸⁰ Megjelentek N. G. Csernisevszkij 1859–61-ben írt magyar vonatkozású cikkei,⁸¹ amelyek az 1848-as forradalom kérdéseit is érintették.

Az 1861-es jobbhágyreform utáni Oroszországgal, a kapitalizmus kibontakozásának korával foglalkozó munkák közt első helyen Pach Zsigmond Pál tanulmányát⁸² kell megemlítenünk, amely a magyarországi összehasonlító

⁷⁴ *Niederhauser Emil*: La société russe dans la première moitié du XIXe siècle, vue par des voyageurs hongrois. Slavica. Annales Instituti Philologiae Slavicae Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae 2. 1962. 203–217. l.

⁷⁵ *Arató Endre*: A magyarországi szlávok és az oroszok kapcsolatához a reformkorban. Tanulmányok a magyar–orosz irodalmi kapcsolatok köréből 1. Bp. 1961, 245–294. l.

⁷⁶ *Balassa Iván*: Reguly Antal néprajzi gyűjteménye (1840–1845). Néprajzi Értesítő 1954. 36. köt. 47–64. l.; *Rásonyi László*: A magyar keletkutatás orosz kapcsolatai. Bp. 1962, 19 l. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei 26.); *Sz. Garai Judit–Ujhelyi Gabriella*: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára orosz és szovjet cserekapcsolatainak vázlatos története. Magyar Könyvszemle 1967. 83. évf. 4. sz. 325–334. l.

⁷⁷ *Andics Erzsébet*: A Habsburgok és a Romanovok szövetsége. Az 1849. évi magyarországi cári intervenció diplomáciai előtörténete. Bp. 1961, 452 l.; uő.: Das Bündnis Habsburg–Romanow. Vorgeschichte der zaristischen Intervention in Ungarn im Jahre 1849. Bp. 1963, 201 l. (Studia historica Academiae Scientiarum Hungaricae 52.); uő.: A Habsburgok és a forradalmak elleni cári segítség kérdése. (A müncheni gräzi egyezménytől 1849 májusáig.) Századok 1960. 94. évf. 4. sz. 556–594. l.; uő.: Die Habsburger und die Frage der Zarenhilfe gegen die Revolution. Etudes historiques II. Bp. 1960, 7–58. l.; uő.: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben. 2. Íratok. 1848. márc. 15. — 1849. márc. 4. 3. Íratok. 1849. márc. — 1850. ápr. Bp. 1952–1965, 559 l., 4 t.; 543 l., 7 t. (Fontes historiae Hungariae aevi recentioris.)

⁷⁸ *Perényi József*: Documents relatifs à l'intervention armée russe de 1849 en Hongrie. Revue d'Histoire Comparée 1946. 4. (24.) köt. 3–4. sz. 319–345. l.; Két emlékirat az 1849. évi cári intervencióról. Scserbatov A. G.: Paszkievics Magyarországon. — Fatijev A.: Egy orosz katona elbeszélése az 1849. évi magyarországi hadjáratról. Bev. és jegyz. Trócsányi Zoltán. Bp. 1948, 171 l., 2 ték.

⁷⁹ *Perényi József*: Contributions à l'histoire de l'intervention russe de 1849 en Hongrie. Revue d'Histoire Comparée 1948. 7. (26.) köt. 1. sz. 35–52. l.

⁸⁰ *Pach Zsigmond Pál*: Kiadatlan Görgey-iratok 1849 augusztusából. Századok 1957. 91. évf. 1–4. sz. 198–226. l.

⁸¹ Csernisevszkij a magyarokról. N. G. Csernisevszkij magyar tárgyú cikkei. Szerk. Fogarasi Béla. Bp. 1953, 212 l.

⁸² *Pach Zsigmond Pál*: A magyarországi és oroszországi poroszutas agrárfejlődés egyezős és eltérő vonásairól a XIX. század második felében. Közgazdasági Szemle 1958. 5. évf. 1. sz. 56–78. l.; uő.: O szhodszte i razlicsijah agrarnogo razvitija Vengrii i Roszszii po prusz-

kutatások megindulásában alapvető szerepet játszott; ebben a számos hasonló vonás mellett arra utalt, hogy a munkáspárt 1914 előtt másképpen foglalt állást az agrárkérdésben, ezért Magyarországon a szocialista forradalom csak jóval később bontakozhatott ki. Berend T. Iván és Ránki György nagy összehasonlító gazdaságtörténeti szintézise⁸³ csak részben tért ki az oroszországi fejlődésre, minthogy ez nem közvetlen témája, de hangsúlyozta az oroszországi, a lengyelországi és a magyarországi gazdasági fejlődés közös vonásait az 1914 előtti évtizedekben. Katus László több munkájában⁸⁴ vetette össze a magyarországi és az oroszországi gazdasági növekedést, kimutatva azt, hogy Magyarországon ennek fejlődési üteme valamivel gyorsabb volt. Berend T. Iván és Ránki György tanulmánya⁸⁵ Oroszország vonatkozásában is kimutatta, hogy az ipari forradalom csak részlegesen ment végbe, és a tőkés fejlődésnek csak szűkös útját biztosította. Néhány tanulmány a kelet-európai agrárstruktúra és a paraszti osztályharc közös vonásait és eltérő sajátosságait domborította ki.⁸⁶ Más tanulmányok az orosz pedagógia fejlődésével, az orosz munkásosztály helyzetével foglalkoztak.⁸⁷ Perényi József az első marxista szintézist írta meg a kárpát-ukránok történetéről⁸⁸ a XIX. század derekától az első világháborúig terjedő időszakban, a gazdasági fejlődés mellett különösen a nemzeti öntudat és a politikai mozgalom kérdéseire figyelve. Mayer Mária ezt a társadalom statisztikai vizsgálatával bővítette.⁸⁹ Érdemes itt felfigyelni arra, hogy míg a megelőző korszakok vonatkozásában a kutatás minden műfajban a politikai és kulturális fejlődés kérdései felé tájékozódott elsősorban, a tőkés rendszer kibontakozásának korában egyszerre erősen megnőtt a gazdasági fejlődés problémái iránti érdeklődés.

szkomu puti vo vtoroj polovine XIX veka. Szbornik sztatej pamjati A. M. Pankratovoj. Moszkva, 1958, 681–693. l.; uő.: A földesúri gazdaság „porosz utas” fejlődése Oroszországban a XIX. század második felében. Századok 1958. 92. évf. 1–4. sz. 146–173. l.

⁸³ Berend T. Iván – Ránki György: Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században. Bp. 1969, 415 l.

⁸⁴ Katus László: A kelet-európai iparosodás és az „önálló tőkés fejlődés” kérdéséhez. Történelmi Szemle 1967. 10. évf. 1. sz. 1–45. l.; uő.: Economic growth in Hungary during the age of dualism (1867–1913). A quantitative analysis. Social-economic researches on the history of East-Central Europe. Bp. 1970, 35–127. l.

⁸⁵ Berend T. Iván – Ránki György: K voproszu o promislennoj revolucii v Vosztocnoj i Jugovosztocnoj Evrope. Uo. 129–190. l.

⁸⁶ Niederhauser Emil: A nagybirtok és a parasztság Kelet-Európában a polgári forradalmak után. Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae 7/1. 1961. 213–229. l.; uő.: Kétszázéves a bor'ba kreszt'jansztva v Vosztocnoj Evrope vo vtoroj polovine XIX – nacsale XX v. Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae. Series historica 2. 1965. 61–84. l.

⁸⁷ Kováts Gyula: Usinszkij, Tolsztoj és a korukbeli orosz nevelés. Bp. 1963, 120 l., 6 t. (Egyetemes neveléstörténet 41–42.); Honfi József: Az oroszországi munkásosztály és munkásmozgalom a múlt század utolsó évtizedében. Történelem 1970. 9. sz. 66–99. l.

⁸⁸ Perényi József: Iz isztorii zakarpatszkij ukraincev (1849–1914). Bp. 1957, 159 l. (Studia historica Academiae Scientiarum Hungaricae 14.)

⁸⁹ Mayer Mária: A XIX. század végi kárpátukrán agrárnépesség társadalmi szerkezetének statisztikai ábrázolása. Történelmi Szemle 1961. 4. évf. 3. sz. 330–346. l.; uő.: Polozsenie trudjasciszsja Zakarpattia v godü pervoj mirovoj vojnü. Ukrainszko-ugorszki isztoriesni zvazjki. Kijev, 1964. 217–229; uő.: Zakarpatski Ukrajinci na prelome storočia. Október a ukrájinská kultúra. Prešov, 1968. 49–74. stb. stb.

Nem mintha ez az egyéb kérdések elhanyagolását jelentené. Az orosz–magyar kapcsolatok tárgykörében itt Dolmányos István összefoglalását⁹⁰ kell említenünk, amely azt mutatta meg, hogy a hűvös, sőt gyakran ellenséges államközi kapcsolatok ellenére, amelyeket az intervenció emléke is beárnyékol, a kultúra területén a dualizmus korában milyen élénk és gyümölcsöző kapcsolatok alakultak ki, amiben különösen a klasszikus orosz irodalom ekkor bekövetkező térhódítása volt a jelentős. Dolmányos István azonban a politikai fejlődésben is megmutatta a pozitív vonásokat,⁹¹ az ellenzéki és a munkássajtó pozitív állásfoglalását az oroszországi forradalmi mozgalmak iránt. Jelentős eredményeket ért el a magyar történeti kutatás a Habsburg-birodalom és Oroszország politikai kapcsolatainak a feltárása terén is, elmélyült, sok országban folytatott levéltári kutatások alapján. Diószegi István az Osztrák–Magyar Monarchia 1870–71-es oroszellenes kísérleteinek a kudarcát mutatta meg,⁹² Menyhárt Lajos a három császár szövetségének egyes kérdéseit vizsgálta meg,⁹³ különösen a magyar közvélemény állásfoglalását, Diószegi István a felszabadult Bulgária berendezésével kapcsolatos osztrák–magyar és orosz álláspontot,⁹⁴ Palotás Emil pedig több munkájában⁹⁵ a Monarchia és Orosz-

⁹⁰ *Dolmányos István*: Költők barátságától népek testvériségéig. Magyar–orosz haladó művelődési kapcsolatok a dualizmus korában. Bp. 1959, 220 l. L. még *Balassa Iván*: A Néprajzi Múzeum kapcsolatai az orosz néprajztudománnyal. *Ethnographia* 1952. 63. évf. 1–2. sz. 171–201. l.; *Csinády Gerő*: Zichy Jenő oroszországi és kínai expedícióinak története új megvilágításban. *Földrajzi Közlemények* 1963. 11. köt. 1. sz. 37–49. l.

⁹¹ *Dolmányos István*: Vengerszkoe obscesztvennoe mnenie i revoljucionnoe dvizsenie v Roszszii v sesztideszjatiuh-szemideszjatiuh godah XIX sztoletija. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Series historica* 10. 1968. 3–33. l.; uő.: Az orosz forradalmi narodnyikok és a magyar sajtó az 1878–1881. évi oroszországi forradalmi válság időszakában. Tanulmányok a magyar–orosz irodalmi kapcsolatok köréből 2. Bp. 1961, 42–83. l.; uő.: Les populistes (narodniki) révolutinonnaires russes et la presse hongroise contemporaine. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Series historica* 3. 1961. 163–198. l.

⁹² *Diószegi István*: Beust, Andrassy et la question de la Mer Noire, 1870–1871. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica* 9. 1967. 163–206. l.

⁹³ *Menyhárt Lajos*: K ocenke szozuza treh imperatorov. *Annales Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae. Series historica* 7/2. 1968. 3–14. l.; uő.: A három császár szövetsége és a magyar politikai közvélemény a keleti válság idején (1875–78). *Annales Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae. Series historica* 5. 1966. 43–63. l.; uő.: Vengerszkaja politiceszkaja obscesztvennoszt' i Roszszija (1875–1878). *Slavica. Annales Instituti Philologiae Slavicae Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae* 9. 1969. 139–147. l.

⁹⁴ *Diószegi István*: Ausztria–Magyarország és Bulgária a San Stefano-i béke után (1878–1879). Bp. 1961, 122 l. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 23.); uő.: Kálnoky, Andrassy és a bolgár válság 1885–87-ben. *Századok* 1967. 101. évf. 1–2. sz. 148–154. l.

⁹⁵ *Palotás Emil*: Die bulgarische Frage und das Verhältnis Österreich–Ungarns zu Russland beim Debüt des Aussenministers Goluchowski. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica* 8. 1966. 139–159. l. uő.: A Balkán-kérdés az osztrák–magyar és az orosz diplomáciában a XIX. század végén. Bp. 1972, 233 l.; uő.: Ausztria–Magyarország és a balkáni kérdés a XIX. sz. végén. *Történelmi Szemle* 1967. 10. évf. 4. sz. 430–453. l.; uő.: Iz diplomaticzeszknoj isztorii makedonszkogo voprosza na iszhode XIX veka. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica* 5. 1963. 117–146. l.; uő.: K isztorii szoglasenija 1897 g. mezdsu Avsztro–Vengrije i Roszszije. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica* 4. 1962. 123–134. l.

ország balkáni ellentéteit különösen a macedón kérdésben, amelyek 1897-ben majdnem háborúra is vezettek, de végül mégis, számos ok közrejátszása miatt, megegyezéssel zárultak.

Az imperializmus korában ismét a politikai kérdések felé fordult a figyelem, Menyhárt Lajos az agrárkérdéssel kapcsolatos vitákban mutatta meg a különböző orosz irányzatok álláspontját.⁹⁶ A politikai kérdések iránt megnövekedett érdeklődést elsősorban az magyarázza, hogy ebben a korszakban került szembe a magyar kutatás Lenin és a bolsevik párt szerepével, amelynek a Magyar Tanácsköztársaságig vezető forradalmi úton a magyar fejlődésre is elhatározó befolyása volt. Kirschner Béla Leninnek a forradalomra vonatkozó megállapításait elemezte.⁹⁷ Molnár Erik a munkáspártoknak a nemzeti-ségi kérdésben elfoglalt eltérő álláspontjából magyarázta meg az első világháború végén kitört forradalmak eltérő kimenetelét.⁹⁸ Mucsi Ferenc, Hanák Péter és mások az 1905-ös forradalom magyarországi kihatását vizsgálták,⁹⁹ Soós Pál kimutatta Szabó Ervin orosz munkásmozgalmi kapcsolatait¹⁰⁰ és hangsúlyozta a bolsevikok iránt érzett rokonszenvét. Dolmányos István arra világított rá,¹⁰¹ hogyan próbált a függetlenségi párt az Oroszországhoz való közeledés révén új külpolitikai irányvonalat kialakítani, hogy ezzel Magyarországot elszakítsa a német szövetségtől. A politika mellett az orosz tudomány korabeli fejlődése iránti érdeklődés is megmutatkozott.¹⁰²

⁹⁶ *Menyhárt Lajos*: Az orosz politikai irányzatok állásfoglalása az agrárkérdésben a századelőn. Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae. Series historica 13. 1971. 11—52. l.

⁹⁷ *Kirschner Béla*: Lenin a demokratikus és a szocialista forradalomról (1893—1917). Párttörténeti Közlemények 1968. 14. évf. 2. sz. 91—125. l.; uő.: Lenin über die demokratische und sozialistische Revolution (1893—1917). Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica 10. 1968. 81—111. l.

⁹⁸ *Molnár Erik*: Zur Rolle der Arbeiterpartei in Russland und in Österreich—Ungarn. Die nationale Frage in der Österreichisch—Ungarischen Monarchie 1900—1918. Bp. 1966, 316—317. l.

⁹⁹ *Mucsi Ferenc*: Az első orosz forradalom és a magyar munkásmozgalom. Bp. 1956, 199. l.; *Erényi Tibor*: Az első orosz forradalom és a magyar munkásmozgalom. Társadalmi Szemle 1955. 10. évf. 2—3. sz. 97—116. l.; *Réti László*: Az első orosz forradalom és a forradalmi baloldal kialakulása a magyar munkásmozgalomban. Társadalmi Szemle 1955. 10. évf. 11. sz. 50—69. l.; *Hanák Péter*: Az 1905-ös orosz forradalom hatása Magyarországon. Az 1905—1907-es első orosz forradalom és a nemzetközi forradalmi mozgalom. I. Bp. 1956, 517—591. l.; uő.: L'influence de la révolution russe de 1905 en Hongrie. Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 1955. 4. tom. 1—3. no. 279—318. l.; *Aranyossi Magda*: „Mi sem lehetünk se gyávabbak, se gyengébbek moszkvai testvéreinknél.” (Az 1905-ös orosz forradalom hatása a magyarországi nőmunkás-mozgalomra.) A Magyar Munkásmozgalmi Intézet Értesítője 1955. 1. évf. 2. sz. 1—12. l.; *Földessy Gyula*: Ady és az 1905-ös orosz forradalom. Irodalomtörténet 1950. 2. sz. 112—118. l.; *Vincze Géza*: Ady és az orosz forradalmi mozgalmak. Századok 1956. 90. évf. 4—6. sz. 657—666. l.

¹⁰⁰ *Soós Pál*: Szabó Ervin és az orosz munkásmozgalom. Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae 6/1. 1959—1960. 243—257. l.

¹⁰¹ *Dolmányos István*: Károlyi Mihály és a „szentpétervári út”. (Az orosz—magyar szövetség gondolata 1914-ben.) Történelmi Szemle 1963. 6. évf. 2. sz. 167—194. l.; uő.: Mihály Károlyi et le voyage de Saint-Petersbourg. (L'idée d'une alliance russo-hongroise en 1914.) Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica 5. 1963. 147—184

¹⁰² *Sey István*: Pavel Pavlovics Mintrofanov (1873—1916). Századok 1969. 103. évf. 5—6. sz. 1173—1175. l.

Szinte beláthatatlan az a gazdag irodalom, amely a Nagy Októberi Szocialista Forradalommal, annak a Magyar Tanácsköztársaság létrejöttében megtestesülő magyarországi hatásával és általában a szovjet fejlődéssel foglalkozik. A pusztta számszerűség is mutatja, a tematikán túlmenően, hogy a magyar marxista történészek világosan látják az Októberi Forradalomnak és a Szovjetunió fejlődésének világtörténelmi jelentőségét.

Dolmányos István szintézise a Szovjetunió történetéről¹⁰³ önálló koncepcióban mutatta be a szovjet fejlődést, reálisan tárta fel a Szovjetunió történetében megmutatkozó külső és belső nehézségeket, és éppen ennek révén tudta jól érzékeltetni ennek a fejlődésnek maradandó és világraszóló eredményeit. Egy korábbi könyvében¹⁰⁴ a Szovjetunió nemzetiségeinek a fejlődését világította meg, kontrasztként bemutatva a cári Oroszország elnyomó nemzetiségi politikáját. Nagy érdeklődéssel fordultak a magyar történészek Lenin munkássága felé,¹⁰⁵ amire különösen az 1970. évi Lenin-centenárium adott alkalmat, az egyes tanulmányok sokoldalúságát, a fejlődés bonyolult volta iránti érzékenységét, a lényeges vonásokat kiragadni képes tehetségét, — a proletariátus nemzetközi méretű szervezéséért vívott harcát mutatták be.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalommal foglalkozó magyarországi irodalomról a kortársi megnyilvánulásokig visszamenően adott tájékoztatást egy részletes bibliográfia.¹⁰⁶ Dolmányos István dokumentum-válogatása¹⁰⁷ a források hitelességével szolt a nagy eseményről. Molnár Erik és mások tanul-

¹⁰³ Dolmányos István: A Szovjetunió története. Bp. 1971, 504 l., 20 t., 2 térk.

¹⁰⁴ Dolmányos István: A nemzetiségi politika története a Szovjetunióban. Bp. 1964, 224 l., 8 t. L. még Kassai Géza: Kis népek sorsfordulója a Nagy Októberi Szocialista Forradalom. Bp. 1955, 63. l.; uő.: A leninizmus és a kis népek. Párttörténeti Közlemények 1960. 6. évf. 1–2. sz. 5–33. l.

¹⁰⁵ Andics Erzsébet: Lenin történeti látásmódjáról. Párttörténeti Közlemények 1967. 13. évf. 4. sz. 3–42. l.; uő.: Lenins historische Betrachtungsweise. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica 10. 1968. 47–80. l.; Jemnitz János: Lenin és a történettudomány. Történelmi Szemle 1970. 13. évf. 2. sz. 210–222. l.; Ránki György: Lenin imperializmus-elmélete. Uo. 223–229. l.; Mucsi Ferenc: Lenin és a nemzeti kérdés. Uo. 230–239. l.; Orbán Sándor: Lenin és az agrárkérdés. Uo. 240–247. l.; Pamlényi Ervin: Lenin és a kultúra kérdései. Uo. 248–255. l.; Pach Zsigmond Pál: Zárzó. Uo. 256–259. l.; Fogarasi Béla: Lenin harca a revizionizmus és a dogmatizmus ellen. Társadalmi Szemle 1958. 13. évf. 4. sz. 54–67. l.; uő.: Lenin és a tudomány: Akadémiai Értesítő 1955. 62. évf. 511. sz. 225–239. l.; Farkas Dezső: Lenin és az agrárkérdés 1917-ben. Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae 14. Series marxistica-leninistica 1. 1968. 37–90. l.; Mucs Sándor: Lenin, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a polgárháború katonai vezetője. Hadtörténelmi Közlemények 1967. 14. évf. 3. sz. 435–454. l.; Farkas Dezső: A bolsevikok harca a III. Internacionálé megteremtéséért az 1914–1917-es években. Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae 3/1. 1956. 15–29. l.; Dobos Rózsa: Oroszország gazdasági helyzete 1917-ben a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előestéjén. A proletárhatalom első gazdasági intézkedései. Közgazdasági Szemle 1958. 5. évf. 11. sz. 1178–1186. l.; Göncöl György: Gazdaság és politika Lenin imperializmus-elméletében. Közgazdasági Szemle 1958. 5. évf. 1. sz. 1–13. l.; Dolmányos István: Az 1917. évi februári oroszországi forradalom. Pártélet 1967. 12. évf. 3. sz. 25–29. l.; Merényi László: Az 1917. februári orosz forradalom és Kelet-Európa. Történelem 1967. 7. sz. 106–143. l.

¹⁰⁶ A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a polgárháború magyarországi irodalmának válogatott bibliográfiája. Századok 1967. 101. évf. 5. sz. 1094–1108. l.

¹⁰⁷ Dolmányos István (szerk.): A nagy forradalom krónikája 1917 emlékezésekben és hiteles okmányokban. Bp. 1967, 439. l., 24 t.

mányai¹⁰⁸ a Forradalom jelentőségét világították meg a nemzetközi munkásmozgalom és általában a forradalmi mozgalom vonatkozásában. L. Nagy Zsuzsa az antant-hatalmak szovjetellenes politikáját összegezte,¹⁰⁹ egy másik tanulmány az Ok(b)P katonapolitikájának fejlődését.¹¹⁰

A korszak egyik, magyar szempontból igen lényeges kérdése az Oroszországban hadifogságba esett magyar katonák forradalmasodása és részvétele az Októberi Forradalomban és a polgárháborúban. Mintegy százezer katonáról van szó, akiknek a küzdelme a szovjet fejlődés szempontjából is számottevő volt, hazatérésük után pedig a magyarországi forradalmakban játszottak elhátározó szerepet. Jó néhány dokumentumkiadvány,¹¹¹ köztük szovjet és magyar kutatók közös erőfeszítésének eredményeként tárta fel az eddig ismeretlen részleteket, magyar forradalmárok írásait, amelyek nagy szerepet játszottak a hadifoglyok öntudatosodásában. A dokumentumok alapján számos feldolgozás is született, amelyek ezt a problematikát vizsgálják meg, különösen Györkei Jenő, Józsa Antal, Milei György és Zsilák András tollából.¹¹² Több tanul-

¹⁰⁸ Molnár Erik: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom. Magyar Tudomány 1957. 2. köt. 11–12. sz. 439–455. l.; Századok 1957. 91. évf. 1–4. sz. 1–7. l.; Társadalmi Szemle 1957. 12. évf. 7–8. sz. 1–9. l.; Bolgár Elek: Az októberi forradalom demokratikus kihatásai. Társadalmi Szemle 1946. 1. évf. 11. sz. 790–799. l.; Jemnitz János: Az 1917. évi orosz forradalmak és az európai szocialista munkásmozgalom. Századok 1967. 101. évf. 5. sz. 917–949. l.; Magyar György: Über den Charakter der Oktoberrevolution. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica 10. 1968. 113–122. l.; Dolmányos István: Öt nap, amely figyelmeztetette a világot. Élet és Tudomány 1967. 22. évf. 9. sz. 387–391. l.; Borsányi György: Eszmei viták, módszertani kérdések az Októberi Forradalom kutatásában. A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei 1968. 16. évf. 2–3. sz. 107–120. l.; Háty László: Negyven esztendő, amely megváltoztatta a világot. Társadalmi Szemle 1957. 12. évf. 6. sz. 25–40. l.; Kállai Gyula: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a kultúra. Társadalmi Szemle 1957. 12. évf. 6. sz. 60–70. l.; Gyulay Ferenc: A haladó orosz statisztika szerepe a forradalmi mozgalmakban és Október időszakában. Statisztikai Szemle 1957. 35. évf. 10. sz. 790–797. l.; Kovács István: Az első szovjet alkotmányról. Magyar Tudomány 1957. 2. köt. 11–12. sz. 493–511. l.; Tokody Gyula: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása a történelmi gondolkodásra. Alföld 1967. 17. évf. 11. sz. 64–69. l.; Szakasits Árpád: A marxizmus–leninizmus győzelme a mensevizmus felett. Társadalmi Szemle 1957. 12. évf. 6. sz. 73–91. l.

¹⁰⁹ L. Nagy Zsuzsa: Az antanthatalmak szovjetellenes politikája. A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei 1968. 16. köt. 2–3. sz. 131–135. l.; uő.: Az „orosz kérdés” és Magyarország a párizsi békekonferencián. A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei 1968. 16. köt. 2–3. sz. 221–230. l.

¹¹⁰ Zágoni Ernő: Az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt katonapolitikájának fejlődése a polgárháború éveiben (1917–1922). Hadtörténelmi Közlemények 1967. 14. évf. 3. sz. 455–476. l.

¹¹¹ A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban (1917–1922). 1. Az oroszországi magyar hadifoglyok forradalmi mozgalmak. 2. A magyar internacionalisták részvétele a szovjethatalom védelmében a polgárháború frontjain. Szerk. biz.: G. D. Obicskin, Vass Henrik stb. Bp. 1967–1968, 585 l., 10 t.; 819 l., 12 t. 1 térk.; Györkei Jenő (szerk.): Magyarok az Amur partján. Képes visszaemlékezések... a magyar internacionalistákra... Bp. 1967, 162 l.; Milei György: Kun Béla 1917–1918-ban megjelent írásai. Párttörténeti Közlemények 1962. 8. évf. 1. sz. 108–130. l.; Ligeti Károly: Válogatott írásai. Bev. Sziklai Sándor. Bp. 1957, 150 l.

¹¹² Zsilák András: Az Ok(b)P magyar csoportjának szerepe a Vörös Hadsereg internacionalista egységeinek szervezésében (1918–1919). Történelmi Szemle 1961. 4. évf. 3. sz. 347–360. l.; Józsa Antal: Ukrajna Kommunista (bolsevik) Pártja I. kongresszusának néhány magyar vonatkozása. Hadtörténelmi Közlemények 1963. 10. évf. 1. sz. 336–346. l.; Györkei

mány¹¹³ foglalkozott a breszt-litovszki béketárgyalásokkal, a hadifogolycserével és a békekötés utáni ukrainai osztrák–magyar katonai intervencióval, amelyet a népi ellenállás buktatott meg.

A kapcsolatok tárgykörébe vágó munkák ennek a korszaknak a vonatkozásában elsősorban az oroszországi forradalmak magyarországi hatásával foglalkoztak. Nem kétséges, hogy ezek a nagy anyagot megmozgató tanulmányok elsősorban a magyar történelem jobb megvilágítását szolgálják, ugyanakkor viszont nem jelentéktelen adalékok az oroszországi forradalmak, kiváltképpen a Nagy Októberi Szocialista Forradalom világtörténeti jelentőségéhez. Mucsi Ferenc a februári forradalom hatását összegezte.¹¹⁴ Dokumentumkiadványok világították meg a februári forradalom után a keleti fronton kibonta-

Jenő—Józsa Antal: Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. Bp. 1957, 243 l., 12 t., 2 térk.; uők: Vengerszkie internacionalisztú v Velikoj Oktjabr'szkoj szocialiszticeszkoy revolucii. Moszkva, 1959, 322 l., 2 térk. uők: A rendíthetetlen százezer. Magyarok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. Bp. 1968, 278 l., 24 t., 1 térk.; *Józsa Antal*: Az osztrák–magyar hadsereg frontpropagandája és az internacionalista hadifoglyok szerepe az októberi forradalom idején lezajlott katonabarátkozásokban. Hadtörténelmi Közlemények 1966. 13. évf. 2. sz. 326–351. l.; *Milei György—Józsa Antal*: A magyarok részvételéről a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. Századok 1967. 101. évf. 5. sz. 950–988. l.; *Györkei Jenő—Józsa Antal*: Adalékok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a Szovjetunió polgárháborújában részt vett magyar internacionalisták történetéhez (1917–1922). Hadtörténelmi Közlemények 1957. 4. évf. 3–4. sz. 21–69. l.; *Milei György*: A szovjet-oroszországi magyar kommunista mozgalom néhány kérdése. A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei 1967. 16. köt. 2–3. sz. 137–149. l.; *Dersi Tamás*: Kun Béla publicisztikája 1917–18-ban. Valóság 1968. 11. évf. 9. sz. 79–85. l.; *Zsilák András*: A Nagy Október és Szibéria Külföldi Munkásainak Kommunista (Szociáldemokrata) Pártja. Párttörténeti Közlemények 1967. 13. évf. 4. sz. 43–67. l.; *Györkei Jenő*: A magyar internacionalisták nyomában. Hadtörténelmi Közlemények 1967. 14. évf. 3. sz. 500–511. l.; *Józsa Antal*: Az internacionalisták katonai szerepe a polgárháborúban. A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei 1967. 16. köt. 2–3. sz. 151–165. l.; uő.: Az internacionalisták szerepe Kalegjin és Kornyilov ellenforradalmi lázadásának leverésében. Hadtörténelmi Közlemények 1967. 14. évf. 3. sz. 477–499. l.; *Zsilák András*: Az OK(b)P magyar csoportjának szerepe a Vörös Hadsereg internacionalista egységeinek szervezésében (1918–1919). Történelmi Szemle 1961. 4. évf. 3. sz. 347–360. l.; *Józsa Antal*: A magyar internacionalisták szerepe a Volga menti és a szibériai harcokban 1918 nyarán. Hadtörténelmi Közleménye 1968. 15. évf. 2. sz. 199–239. l.; *Szántó Zsuzsa*: Adalék a magyar internacionalisták harcáról Szovjet-Oroszországban 1918-ban. Legújabb kori Múzeumi Közlemények 1967. 4. évf. 1–2. sz. 3–17. l.; *Zsilák András*: A Külföldi Munkások és Földművesek Kommunista Pártja a Turkesztáni Szövetséges Tanácsköztársaság területén (1918–1919). Párttörténeti Közlemények 1962. 8. évf. 3. sz. 62–89. l.; *Józsa Antal*: Háború, hadifogság, forradalom. Magyar internacionalista hadifoglyok az 1917-es oroszországi forradalmakban. Bp. 1970, 407 l., 16 t., 8 térk.; *Milei György*: A szovjet-oroszországi magyar kommunista hadifogoly-mozgalom eszmei arculatának néhány kérdése (1918). Párttörténeti Közlemények 1956. 2. évf. 3. sz. 35–69. l.; *Józsa Antal*: Adalékok az oroszországi magyar hadifoglyok történetéhez. Hadtörténelmi Közlemények 1961. 8. évf. 2. sz. 625–669. l. 1963. 10. évf. 2. sz. 105–145. l.

¹¹³ *Komjáthy Miklós*: A breszt-litovszki béketárgyalások anyaga a bécsi Staatsarchivban. (Problémák a legújabb kori irattan köréből.) Levéltári Közlemények 1958. 28. évf. 129–150. l. L. még *Lengyel István*: A breszti béke. Élet és Tudomány 1964. 19. évf. 8. sz. 253–256. l.; *Józsa Antal*: A breszt-litovszki béketárgyalások és a hadifogolycseré (1917. december 22. – 1918. október 31.). Hadtörténelmi Közlemények 1965. 12. évf. 2. sz. 256–282. l.; uő.: Adalékok az osztrák–magyar intervenció bukásának történetéhez Ukrajnában (1918. február – november). Hadtörténelmi Közlemények 1958. 5. évf. 3–4. sz. 18–43. l.

¹¹⁴ *Mucsi Ferenc*: Az 1917-es oroszországi februári forradalom hatása Magyarországon. Századok 1958. 92. évf. 5–6. sz. 685–698. l.

kozó katonabarátkozásokat,¹¹⁵ az oroszországi forradalmak magyar irodalmi visszhangját,¹¹⁶ az Októberi Forradalom hatását a sajtóban, röpiratokban, sztrájkmozgalmakban.¹¹⁷ Különösen az Októberi Forradalom jubileumai szolgáltak alkalmmal összefoglaló értékelések vagy részleteket is idéző tanulmányok megjelentetéséhez, így Nemes Dezső tanulmánya,¹¹⁸ egy számos részlettanulmányt tartalmazó kötet,¹¹⁹ az 50. évforduló alkalmából újabb tanulmánykötet,¹²⁰ amely a Forradalom távoli tovább sugárzásaként a felszabadulás utáni magyar fejlődés kérdéseit is tárgyalta, és egyéb tanulmányok.¹²¹ Jó néhány írás Szovjet-Oroszország és a Magyar Tanácsköztársaság gazdasági és politikai kapcsolatait világította meg,¹²² többek között a katonai segítségre és

¹¹⁵ Katonabarátkozások a keleti arcvonalon (1917. március—május). Közl: Böhm Jakab—Gazsi József—Józsa Antal—Kún József. *Hadtörténelmi Közlemények* 1967. 14. évf. 3. sz. 533—567. l.

¹¹⁶ Irodalom — forradalom 1917—1919. Az orosz és magyar forradalmak egykorú irodalmi dokumentumok tükrében. Szerk. Remete László. Bp. 1956. 452 l.

¹¹⁷ Dokumentumok a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatásáról Magyarországon. Társadalmi Szemle 1953. 8. évf. 10—11. sz. 1050—1062 l.; A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása Magyarországon. Társadalmi Szemle 1952. 7. évf. 11. sz. 1155—1167. l.; Így látták a kortársak. Az 1917—1918-as magyarországi sajtó az orosz proletárforradalomról. Összeáll. Remete László. Bp. 1957. 248 l., 12 t.

¹¹⁸ Nemes Dezső: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a magyar forradalmi erők fejlődése 1917—1919-ben. Századok 1957. 91. évf. 1—4. sz. 8—45. l.; uő.: Az Októberi Forradalom és Magyarország útja a szocializmushoz. Századok 1967. 101. évf. 5. sz. 827—850. l.; Zsilák András: Az Októberi Forradalom törvényszerűségei és a magyar forradalmak. Századok 1967. 101. évf. 5. sz. 1008—1013. l.

¹¹⁹ Velikaja Oktjabr'szkaja szocialiszticeszkaja revolucija i Vengrija. Szbornik szta-tej. Bp. 1959. 183 l. (Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 17.)

¹²⁰ Ötven év. A Nagy Október és a magyarországi forradalmak. Tanulmányok. (Szerk. L. Nagy Zuzsa—Zsilák András.) Bp. 1967. 495 l.

¹²¹ Siklós András: Velikaja Oktjabr'szkaja szocialiszticeszkaja revolucija i Vengrija (1917—1919). *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica* 10. 1968. 123—142. l.; uő.: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és Magyarország. *Történelem* 1967. 7. sz. 57—81. l.; Nemes Dezső: Az Októberi Forradalom és Magyarország. *Pártélet* 1967. 12. évf. 11. sz. 11—18. l.; Mucsi Ferenc: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a magyar belpolitikai ellentétek kiéleződése, 1917. nov. — 1918. febr. *A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei* 1967. 16. köt. 2—3. sz. 193—202. l.; Hajdu Tibor: Adatok a Nagy Október magyarországi hatásához. *A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei* 1967. 16. köt. 2—3. sz. 121—129. l.; Farkas Márton: Forradalmi erjedés az osztrák—magyar hadseregben a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után. Századok 1967. 101. évf. 5. sz. 1026—1035. l.; Aranyosi Magda: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a Magyar Tanácsköztársaság hatása a magyar nőmozgalomra 1917—1919-ben. Századok 1954. 88. évf. 2—3. sz. 266—284. l.; uő.: Vlijanie Velikoj Oktjabr'szkoj szocialiszticeszkaj revolucii i Vengerszkoj Szovjetszkoj Reszpubliki na zsenzkoje dvizsenie v Vengrii v 1917—1919 gg. *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 1956. 3. tom. 3. fasc. 249—292. l.; Petrák Katalin: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom visszhangja a fővárosi sajtóban (1917. november—december). *Párttörténeti Közlemények* 1958. 4. évf. 1. sz. 96—147. l.; Milei György: az OK(b)P Magyar Csoportja a KMP megalakulásáért (1918. október—november). *Párttörténeti Közlemények* 1964. 10. évf. 2. sz. 160—171. l.

¹²² Halász Sándor: Adatok a szovjet—magyar kapcsolatok történetéhez 1917—1919. Századok 1967. 101. évf. 5. sz. 989—1007. l.; Gábor Sándorné: Dokumentumok Szovjet-Oroszország és a Magyar Tanácsköztársaság kapcsolatairól. *Párttörténeti Közlemények* 1961. 7. évf. 1. sz. 209—227. l.; Hajdu Tibor: Adatok a Tanácsköztársaság és Szovjet-Oroszország kapcsolatainak történetéhez. *Párttörténeti Közlemények* 1961. 7. évf. 3. sz. 86—123. l.; Liptai Ervin: Adalékok a Magyar Tanácsköztársaság és Szovjet-Oroszország fegyveres szövetségének kérdéséhez. *Hadtörténelmi Közlemények* 1958. 5. évf. 1—2. sz. 71—91. l.; Hajdu Tibor: Magyar—szovjet szövetség 1919-ben. *Élet és Tudomány* 1961. 16. évf. 45. sz. 1411—1414. l.

a két hadsereg egyesítésére vonatkozó terveket. Hetés Tibor a nemzetközi dandár tevékenységéről írt könyvet,¹²³ a dandárban egykori orosz hadifoglyok is harcoltak. Siklós András és Gergely Ernő tanulmányai¹²⁴ a Tanácsköztársaság és a kárpát-ukránok kapcsolatának a kérdését vizsgálták meg, azokat a kísérleteket, hogy a kárpát-ukránok a föderatívva átalakuló Tanácsköztársasághoz csatlakozzanak.

A felszabadult Magyarország gazdasági fejlődésének problémái tették érthetővé, hogy a polgárháború lezárását követő szovjet korszak vonatkozásában a magyar kutatók érdeklődése a NEP és általában a szovjet gazdasági fejlődés felé irányult, ennek gyakorlati és elméleti vonatkozásait egyaránt figyelembe véve.¹²⁵ Itt sem maradt el a politikai történet iránti érdeklődés,¹²⁶ eredeti munkák elsősorban a szovjetállam diplomáciatörténetének a tárgyköréből jelentek meg.¹²⁷ Pach Zsigmond Pál¹²⁸ pedig a fél évszázad perspektívájában a társadalomtudományok által megtett út jelentőségét hangsúlyozta.

A szovjet–magyar kapcsolatok terén Nemes Dezső¹²⁹ az ellenforradalmi rendszer ellenére Magyarországon megmutatkozó szovjetbarátság adatait

¹²³ *Hetés Tibor*: A 80. nemzetközi dandár. Bp. 1963, 178 l.; *Gábor Mózes*: A nemzetközi ezredek szervezése a Tanácsköztársaság idején. Társadalmi Szemle 1959. 14. évf. 3. sz. 85–88. l.; *Szántó Rezső*: A Magyar Vörös Hadsereg nemzetközi alakulatairól. Párttörténeti Közlemények 1959. 5. évf. 2. sz. 221–227. l.

¹²⁴ *Siklós András*: The Hungarian Soviet Republic and the national and nationality question. Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 1971. 17. tom. 1–2. no. 73–84. l.; *Gergely Ernő*: A proletárforradalom és a tanács hatalom Kárpátján és Nyugat-Magyarországon. Jogtudományi Közlöny 1963. 18. évf. 10–11. sz. 541–552. l.

¹²⁵ *Szamuely László*: Az első szocialista gazdasági mechanizmusok. Elvek és elméletek. Bp. 1971, 209 l.; *uő.*: Major features of the economy and ideology of war communism. Acta Oeconomica Hungarica 1971. 7. tom. 2. no. 143–160. l.; *Tolnai György*: A lenini piacmechanizmus a NEP-korszak gazdaságában (1921–1937). Bp. 1968, 107 l.; *Ausch Sándor*: A beruházások fejlődésének 40 éve a Szovjetunió népgazdaságában. Közgazdasági Szemle 1957. 4. évf. 11. sz. 1151–1162. l.; *G. Redő Éva*: A szovjet ipar négyévtizedes fejlődésének főbb vonásai. Közgazdasági Szemle 1957. 4. évf. 11. sz. 1163–1176. l.; *Mészáros Károly*: K probleme agrarnüh preobrazovanij v pervüe godü szovetszkoj vlaszti. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica 8. 1966. 209–226. l.

¹²⁶ *Kovács György*: Lenin népe, az ifjú had. Fejezetek a Komszomol történetéből. Bp. 1967, 101 l., 8 t.

¹²⁷ *Balogh Sándorné*: A Szovjetunió első diplomáciai kapcsolatainak kialakulása Közép- és Közép-Keleten (1917–1921). Századok 1965. 99. évf. 3. sz. 503–512. l.; *Nagy Gábor*: SzSzSzR i Latinszkaja Amerika. (Iz isztorii usztanovlenija politiceszkih i ékonomiecseszkih otnosenij.) Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae. Series historica 7/2. 1968. 119–145. l.; *Gellért Gábor*: Az a vasárnap. A szovjet diplomácia a két világháború között. Bp. 1968, 270 l.

¹²⁸ *Pach Zsigmond Pál*: A Szovjetunió történelmi szerepéről. Magyar Tudomány 1967. 12. köt. 11. sz. 695–710. l.; *Erdélyi István*: A szovjet régészet néhány elvi-módszertani kérdése. A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei 1968. 16. évf. 2–3. sz. 245–254. l.; *Kenessey Zoltán*: A szovjet statisztika fejlődésének negyven éve (1917–1957). Statisztikai Szemle 1957. 35. évf. 10. sz. 798–811. l.; *Radó Sándor*: A szovjet földrajztudomány 40 éve. Földrajzi Közlemények 1957. 5. köt. 4. sz. 305–318. l.; *Szabó Imre*: A szocialista jogelmélet ötven éve. Magyar Tudomány 1967. 12. köt. 11. sz. 720–726. l.; *Földesi Tamás*: A proletárdiktatúra államformájának fejlődése. Jogtudományi Közlöny 1951. 6. évf. 7. sz. 392–398. 8. sz. 453–460. l.; *Lóránt Imre*: M. V. Frunze és a korszerű szovjet hadtudomány. Hadtörténelmi Közlemények 1961. 8. évf. 2. sz. 588–624. l.

¹²⁹ *Nemes Dezső*: A Szovjetunió iránti szeretet és bizalom a magyar nép tömegeiben (1919–1945). Bp. 1954, 47 l. (Magyar Történeti kongresszus 1953. június 6–13-i előadásából 8.)

összegezte, többen foglalkoztak¹³⁰ azzal a szovjet kezdeményezéssel, amelynek révén sikerült hadifogoly tiszték ellenében a fehérterror számos áldozatát kimenteni a börtönökből. Érdekes szint képviseltek itt a Szovjetunióba került politikai emigránsok visszaemlékezései,¹³¹ amelyek a szovjet korszak első évtizedeiről a szemtanúk hiteles beszámolóját közvetítették, ill. a Kárpát-Ukrajnában végzett pártmunkáról adtak képet.¹³² Több tanulmány¹³³ világította meg a két háború közti hivatalos gazdasági és diplomáciai kapcsolatok történetét, az 1924-es első kísérletet kereskedelmi egyezmény létrehozására, amelyet az ellenforradalmi rendszer végül mégsem ratifikált, ill. a diplomáciai kapcsolatok 1934-ben történt felvételének előzményeit és jelentőségét. De arra is fény derült, hogy az ellenforradalom Magyarországa az orosz fehéremigránsokkal is tartott fenn kapcsolatokat.¹³⁴

A Nagy Honvédő Háború kérdései is sokoldalú érdeklődést váltottak ki. Ránki György összefoglaló munkájában¹³⁵ méltó módon emlékezett meg a Szovjet Hadsereg szerepéről a hitleri Németország és Japán legyőzésében, és a hősi eredmények kidomborítása mellett nem feledkezett el a háterszág és a polgári lakosság áldozatairól sem. Egyéb tanulmányok¹³⁶ összefoglaló értékelést nyújtottak, vagy egyes részletkérdéseket világítottak meg, olykor magyar levéltári anyagban is találva érdemleges adatokat. Kiterjedt irodalma volt az

¹³⁰ Gábor József: A szovjet kormány akciója a magyarországi fehérterror üldözöttjeinek megmentésére. Párttörténeti Közlemények 1964. 10. évf. 4. sz. 93–111. l.; Sarlós Márton: A kommunista elítélteket kiszabadító szovjet akciók. A Magyar Tanácsköztársaság állama és joga. Bp. 1959. 293–319. l.

¹³¹ Kun Béláné: Bécs–Stettin–Petrográd–Moszkva. Kortárs 1960. 4. évf. 11. sz. 635–645. l.; uő.: Az Urálban. Kortárs 1961. 5. évf. 2. sz. 210–221. l.; uő.: További esztendők. (Részletek a szerző „Visszaemlékezések” című könyvéből.) Kortárs 1961. 5. évf. 10. sz. 541–555. l.; Münnich Ferenc: Két háború között. (Részlet egy önéletrajzból.) Kortárs 1962. 6. évf. 10. sz. 1491–1494. l.; Sik Endre: Próbaévek. Bp. 1967. 877 l.

¹³² Münnich Ferenc: Az Erdős-Kárpátokban. Kortárs 1961. 5. évf. 5. sz. 638–645. l.

¹³³ Buzás József: A szovjet–magyar kereskedelmi kapcsolatok történetéhez 1919–1938. Századok 1955. 89. évf. 4–5. sz. 588–633. l.; Horváth Miklós: A szovjet–magyar diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok felvételére irányuló 1924. évi tárgyalásokról. A Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Actái 6/1. 1964. 165–177. l.; Juhász Gyula: A két világháború közötti szovjet–magyar diplomáciai kapcsolatok történetéhez. A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tudományos ülésszaka. Bp. 1968. 360–377. l.; Dolmányos István: A magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok egy napló tükrében (1920–1939). Valóság 1966. 9. évf. 1. sz. 73–85. l.; uő.: Contribution à la question des relations diplomatiques entre la Hongrie et l'Union Soviétique (1920–1939). Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica 8. 1966. 227–250. l.

¹³⁴ Szinai Miklós: Bethlen István és Szkoropadszki kapcsolatai. Századok 1966. 100. évf. 6. sz. 1218–1240. l.

¹³⁵ Ránki György: A második világháború története. Bp. 1973. 654 l.

¹³⁶ Dolmányos István: A Nagy Honvédő Háború — harminc év távolából. Társadalmi Szemle 1971. 24. évf. 12. sz. 15–28. l.; Pintér István: Adalékok a finn–szovjet háború történetéhez a magyar követek jelentései alapján. Párttörténeti Közlemények 1967. 13. évf. 2. sz. 116–133. l.; Nagy Gábor: Páncélos csaták. Bp. 1966. 220 l., 17 t., 1 térk.; Vass István: Szovjet állásfoglalások 1943-ban az európai második front megnyitásával kapcsolatban. Acta Universitatis Szegediensis. Acta historica 14. 1963. 19–52. l.; Szabó Ferenc: „Erőd a Volga partján.” Élet és Tudomány 1963. 18. évf. 5. sz. 131–135. l.

ellenállási mozgalmon belül a szovjet partizánmozgalomnak is.¹³⁷ Sajnos, a kapcsolatok ebben a korszakban igen negatívan alakultak, de a magyar kutatók azt is megmutatták, milyen végzetes elhatározás volt Magyarország belépése a Szovjetunió elleni háborúba,¹³⁸ amelyet a német kormányzat nem is követelt, bár a katonai vezetés óhajtotta, de mint Magyarország önkéntes cselekedetét. A Szovjet Hadsereg kiválóságát a magyar vezérkari főnökség bizalmas jelentései mindig elismerték.¹³⁹ A Szovjetunió ellen bevetett magyar csapatok rossz felszerelését és felmorzsolódását ugyancsak több munka világította meg.¹⁴⁰ A szovjet földön harcoló csapatok és a szovjet partizánmozgalom kapcsolatát is feltárták,¹⁴¹ valamint a magyar ellenállási mozgalomban részt vevő szovjet partizánok szerepét. Ehhez kapcsolódik a Szovjet Hadsereg felszabadító hadműveleteinek hadtörténeti szempontból való értékelése.¹⁴² Emellett a felszabadítás katonai eseményein túlmenően a Szovjetunió segítése, különösen gazdasági segítése már korán feldolgozást nyert.¹⁴³ Csakhogy ettől kezdve a szovjet–magyar kapcsolatok már oly lényeges tényezői a magyarországi fejlődésnek, hogy a felszabadulás utáni korszakkal foglalkozó

¹³⁷ L. pl. *Váradi György*: A partizánharcok szerepe a második világháborúban. Történelem 1965. 4. sz. 5–18. l.

¹³⁸ *Zsigmond László*: Két dátum. Magyarország hadüzenetének (1941. június 27.) és németek által való megszállásának (1944. március 19.) előzményeihez. Történelmi Szemle 1958. 1. évf. 1–2. sz. 192–214. l.; *Ránki György*: Magyarország belépése a második világháborúba. Hadtörténelmi Közlemények 1959. 6. évf. 2. sz. 28–48. l.; *Kun József*: Magyarország második világháborúba való belépésének katonapolitikai vonatkozásai. Hadtörténelmi Közlemények 1962. 9. évf. 1. sz. 3–39. l.

¹³⁹ *Sallai Elemér*: A Szovjet Hadsereg az ellenség jelentéseiben. Hadtörténelmi Közlemények 1955. 2. évf. 1–2. sz. 167–188. l.

¹⁴⁰ *Tóth Sándor*: A Horthy-hadsereg gyorsadteste a Szovjetunió elleni rablőháborúban. Egy negyedszázados évfordulóra. Hadtörténelmi Közlemények 1966. 13. évf. 2. sz. 223–257. l.; *Gindert Károly*: Az 1. páncélos hadosztály harcai a 2. magyar hadsereg doni hídfőcsatáiban. 1942. július–október. Hadtörténelmi Közlemények 1961. 8. évf. 2. sz. 457–499. l.; *Horváth Miklós*: A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál. Bp. 1958, 365 l.

¹⁴¹ *Gazsi József*–*Harsányi János*: Dokumentumok a magyar ellenállási mozgalom történetéből a második világháború idején. Hadtörténelmi Közlemények 1962. 9. évf. 2. sz. 262–308. l.; *Gazsi József*: A Kovpak-partizáncsoport portyája a Kárpátokban (1943. július 15 – augusztus 6.). Hadtörténelmi Közlemények 1965. 12. évf. 3. sz. 425–450. l.; *Sallai Elemér*: Magyarok a szovjet partizánmozgalomban. Történelem 1965. 4. sz. 47–64. l.; *Gazsi József*: „Honvéd! Vár a brjanszki erdő!” Magyar partizánok a Szovjetunióban. Élet és Tudomány 1965. 20. évf. 44. sz. 2102–2105. l.; uő.: Magyar katonák átállásai a Vörös Hadsereghez hazánk felszabadítása során. Hadtörténelmi Közlemények 1964. 11. évf. 4. sz. 670–689. l.

¹⁴² *Ólvedi Ignác*: A Iasi-kisinyovi hadművelet hatása Magyarország katonapolitikai helyzetére. Hadtörténelmi Közlemények 1964. 11. évf. 3. sz. 449–462. l.; *Tóth Sándor*: A szovjet hadsereg felszabadító harcai Magyarországon. Bp. 1965, 393 l.; *Zentai Gyula*: A Szovjet Hadsereg hadműveletei Magyarország felszabadításáért. Hadtörténelmi Közlemények 1954. 1. évf. 1. sz. 13–34. l.; *Csémi Károly*: A szovjet páncélos és gépesített csapatok szerepe a Magyarországot felszabadító hadműveletekben. Hadtörténelmi Közlemények 1955. 2. évf. 3–4. sz. 5–23. l.; *Vámos Imre*: Történelmi csatatereken. Bp. 1968, 205 l.

¹⁴³ *Dér László*–*Mayer Mária*–*Szabó Éva* (összeáll.): Felszabadulás, 1944. szeptember 26. – 1945. április 4. Dokumentumok hazánk felszabadulásának és a magyar népi demokrácia megszületésének történetéből. Bp. 1955, VIII, 512 l., 14 t., 2 ték.; *Galántai József*: A Szovjet Hadsereg segítése a magyar népnek a felszabadulás idején. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem évkönyve 1955. 315–326. l.; *Földi Tamás*–*Ránki György*: A Szovjetunió gazdasági segítése az újjáépülő Magyarországnak (1945–1948). Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből. Bp. 1955, 373–398. l.

egész magyar történeti termést fel kellene sorolnunk, hogy erről is akárcsak az eddigiekhez hasonló futó áttekintést adjunk.

Ehelyett talán legyen szabad még arra utalnunk, hogy néhány tanulmány¹⁴⁴ igyekezett felmérni a szovjet történettudomány fejlődésének egyes aspektusait, különösen az egyetemes történelem vonatkozásában, ill. a szovjet levéltárügy helyzetét, hogy abból megfelelő tanulságokat vonhasson le.

A beszámoló talán érzékeltetni tudta azt, hogy az orosz és a szovjet történelem vonatkozásában a marxista magyar történettudomány már eddig is nem keveset tett. Nyilván, a népszerű munkák elsősorban a magyar közönség tájékoztatását szolgálják, annak szólnak. Úgy tűnik azonban, hogy a kapcsolatok felkutatásában, további szálak felfejtésében, és az összehasonlító vizsgálódásokban a magyar történészek eredményei a szovjet történettudomány számára is hozhatnak érdemleges, figyelemreméltó adatokat és szempontokat. A magyar történészek eddigi munkássága ezen a területen alkalmasint feljogosít arra, hogy továbbra is komoly eredményeket várhassunk el.

¹⁴⁴ Székely György: A világtörténet felfogása a szovjet történeti irodalomban. Tájékoztató 1968. 3. sz. 71–98. l.; uő.: Die Auffassung der Weltgeschichte in der sowjetischen historischen Literatur. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica 10. 1968. 143–176. l.; Bolgár Elek: A kapitalizmus fejlődésének alapvető kérdései az Egyesült Államokban a szovjet történeti irodalom fényénél. A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi és Történeti Tudományok Osztályának Közleményei 1954. 4. köt. 1–2. sz. 1–26. l.; Vályi-Nagy József: A népi demokráciák történetének elvi kérdései a szovjet tudomány fényében. Századok 1968. 102. évf. 3–4. sz. 628–648. l.; Nagy Gábor: Dél-Amerika a szovjet történetírásban. Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kosuth nominatae. Series historica 4. 1965. 133–150. l.; Györffy Sándor: A szovjet archeográfia fellendülése az SzKP XX. kongresszusa után. Levéltári Közlemények 1961. 32. évf. 209–215. l.; Bélay Vilmos: Tanulmányúton a Szovjetunió központi levéltáraiban. Levéltári Híradó 1958. 8. évf. 1–2. sz. 41–49. l.; Kállay István: A Leningrádi Területi Levéltár szervezete és munkája. Levéltári Híradó 1958. 8. évf. 1–2. sz. 50–54. l.